

Riter och ritual för dödfödda och tidigt döda barn

Astrid Andersson Wretmark

Att få ett dödfött barn tycks vara något som är särskilt utmanande. Kyrkor och samfund har haft och har fortfarande till stor del svårt att på ett adekvat sätt möta föräldrar som förlorat barn vid förlossningen. Det finns ett behov av varierande riter som underlättar för föräldrarna att både ta emot och lämna ifrån sig barnet. Det är lättare att erbjuda riter för avskedstagande än för mottagande. Välsignelseakter och namngivningscermonier skulle kunna vara en möjlighet att använda sig av dem som fått ett dödfött barn.

Astrid Andersson Wretmark har mångårig erfarenhet som sjukhuspräst och är numera verksam i Visby. Hon disputerade i maj 1993 på en teologisk avhandling med titeln "Perinatal Death as a Pastoral Problem".

Det utmanande med ett dödfött barn

Att få ett dödfött barn hör till det mera utmanande man kan drabbas av som förälder. Den emotionella kris som det innebär att mista ett barn förstärks av att man inte fått tillfälle att lära känna barnet innan det dör, eftersom födelseögonblicket och mötet med döden sammanfaller. Det har under tidigare decennier varit vanligt att omgivningen försökt skydda föräldrarna från denna smärtsamma konfrontation. Man ansåg det inte lämpligt att låta dem se och röra vid sitt barn, vilket åtminstone sedan 1980-talet blivit ett förhållningssätt som man uppmuntrat på svenska kvinnokliniker. Den nyvunna eller snarare återerövrade insikten om hur viktigt det är med konfrontation med verkligheten gör att man försöker förmå föräldrarna att ta till sig det dödfödda barnet.

Man gör detta därför att det är viktigt att veta vem man sörjer. Det är angeläget att först kunna ta till sig barnet som sitt eget barn, som en dotter eller son av ens eget kött och blod, för att sedan kunna lämna det ifrån sig i den ofrånkomliga process som en gravsättning innebär, med eller utan föregående religiös eller

profan ceremoni. Man måste ha sagt goddag för att kunna säga adjö. Man kan inte på ett adekvat sätt släppa någon ifrån sig som man aldrig tagit till sig. Först på senare år har vi som möter människor i samband med att de förlorat barn vid förlossningen insett och formulerat hur viktigt detta är. Det har också blivit nödvändigt att vidga området för detta intresse till att gälla också förluster genom missfall. Dessa föräldrar har varit förbisedda när det gäller resonemang kring sorg. Sällan har de fått det stöd de behövt inom sjukvården och förmodligen ännu mindre inom kyrkor och samfund.

Kvinnlig erfarenhet

Detta sista är egentligen ytterst förvånande. Inom kyrkor och samfund har man med stor iver fört debatt kring abortfrågor och använt honnörsord om livets okränkbarhet och helighet, medan man inte tyckt att den förlust av ett foster som ett missfall innebär förtjänat någon uppmärksamhet. Inte heller har kyrkornas och samfundens press i någon nämnvärd utsträckning uppmärksammat dödfödda och tidigt döda barn. Man kan fråga sig vad det beror på. Kan det vara så att de andliga ledarna skyggar för ett område som i så hög grad är präglad av kvinnlig erfarenhet? Kvinnor föder barn och det är av tradition mest män som skriver teologi. Det kan vara en förklaring till bristen på intresse inom själavården ute i församlingarna, medan de som är verksamma inom sjukhussjälavården tidigt fått förmånen att komma nära människor i samband med förlust och sorg.

Konfrontation med verkligheten

En förälder kan ta till sig sitt dödfödda barn genom att se det, hålla det i famnen, smeka det, tvätta det eller bada det, klä på det, kyssa det, nämna det vid namn, det vill

Den nyvunna eller snarare återerövrade insikten om hur viktigt det är med konfrontation med verkligheten gör att man försöker förmå föräldrarna att ta till sig det dödfödda barnet

Föräldrar som haft en sådan erfarenhet har ofta bearbetat den genom att skriva ner sina känslor i brev eller dikter riktade till barnet eller i dagboksanteckningar

säga genom att göra allt sådant som man som förälder naturligt skulle göra med det levande födda barnet. Så lär man känna sitt barn och man låter ögon, händer och hud minnas hur det var att umgås med barnet, liksom man minns doften av det och stillheten i döden. Allt man då gör kan sägas vara ett slags informellt rituellt beteende, liksom det också är när man inför någon berättar om hur det känts att vänta barnet, eventuella föräningar om förlusten och upplevelsen av att föda det eller bevittna dess födelse. Föräldrar som haft en sådan erfarenhet har ofta bearbetat den genom att skriva ner sina känslor i brev eller dikter riktade till barnet eller i dagboksanteckningar. För många är upplevelsen så tydlig och annorlunda jämfört med annat som de varit med om att även de som annars aldrig brukar formulera sina känslor i skrift får ett behov av att göra det.

Den fackmässiga diskussion som förts kring just konfrontation med verkligheten har gjort halt på två punkter. Det gäller dels dödfödda barn och då framför allt barn som varit intrauterint döda någon tid och är macererade, det vill säga där huden missfärgats och skavts av vid förlösningen, och dels barn som är gravt missbildade. Somliga av de auktoriteter som rekommenderar att man låter föräldrar se sina döda barn drar gränsen vid dem som är svårt macererade och missbildade. Andra menar att ett varsamt omhändertagande av föräldrarna gör det möjligt för dem att se och ta till sig även det gravt missbildade barnet. Man har blivit uppmärksam på de icke verbala signaler som läkare och vårdpersonal sänder ut, sådana signaler som antingen kan underlätta eller försvåra eller rentav omöjliggöra processen.

Själv har jag haft förmånen att bevittna när en barnläkare hållit det döda gravt missbildade barnet mjukt inlindat i en filt i famnen och gått till modern med det med den uttalade förutsättningen att hon skulle vilja se sitt eget barn. Ännu efter många år kan man få höra henne kommentera upplevelsen som en positiv erfarenhet. Vad kunde ha hänt om man börjat fråga henne och på olika sätt signalerat en tvekan inför hennes möjligheter att klara av mötet med sitt eget barn i den kaotiska situation som uppstått när det föddes? Detta barn

är på grund av att det togs emot och accepterades sådant det var en naturlig del av familjen. Senare barn i familjen vet om det och besöker ibland graven på hemförsamlingens kyrkogård.

Att ta till sig och att ta ansvar

Kyrkor och samfund har vanligen bättre klarat av att erbjuda riter för avskedstagande än för mottagande. Ritual för begravning av både dödfödda och tidigt födda barn som dött odöpta finns att tillgå. Den katolska kyrkan, som i princip håller fast att en kyrklig begravning är avsedd endast för barn som hunnit bli döpta eller för levande födda barn som föräldrarna avsett att låta döpa, kan numera utan svårighet acceptera kyrklig begravning av dödfödda eller vid missfall. Påtryckningar som lett till detta har bland annat framförts av mödrar som fått missfall och som önskat kyrkans välsignelse över det barn de mist och ett accepterande av förlusten som en förlust och ett erkännande av sorgen. Detta skulle kunna vara vägledande för andra kyrkor och samfund. Nämnas bör också att en frikyrka som United Reformed Church i England producerat ett nyanserat och för förlusten känsligt ritual att användas vid spädbarns begravning.

Det är lättare att hantera avskedstagandet, medan man vet mindre om hur man skall ta emot ett dött barn. För levande födda barn kan dop eller en välsignelseakt vara ett naturligt sätt att ritualisera mottagandet. Hur tar man emot ett barn som är dött redan när det föds? Om det informella rituella handlandet har en del redan sagts. Många människor skulle ha hjälp även av ett formaliserat rituellt handlande, ett officiellt mottagande som gör barnet accepterat av ytterligare någon eller några personer utanför den trängsta familjekretsen, någon som bevittnar föräldrarnas sorg samtidigt som man är utanför familjen och har en viss distans och som med sitt handlande markerar att det förlorade barnet är en viktig person. Ett sådant rituellt handlande kunde vara en välsignelseakt eller en namngivningsceremoni. I Storbritannien är det inte ovanligt att man då överlämnar ett tryckt kort eller blad med datum och namn som minne av det som skett.

Det är lättare att hantera avskedstagandet, medan man vet mindre om hur man skall ta emot ett dött barn

Det väcker starka känslor av vrede inför tillvarons makter som låter sådant ske... Här har vi som kyrkornas och samfundens representanter ofta svikti, därför att vi inte lämnat utrymme för människors närgångenhet borrande frågor

Rätten till klagan

En av anledningarna till att det varit svårt att skapa riter för mottagandet av ett dödfött barn är den kaotiska situationen som samtidigt handlar om både födelse och död och där känslor av protest och orättvisa ligger oerhört nära till hands. Det är som om någon grym och brutal makt sträcker fram en gåva enbart för att rycka undan den när den skulle tas emot. Det väcker starka känslor av vrede inför tillvarons makter som låter sådant ske. Även den människa som inte skulle vilja kalla sig religiös undrar då vad Gud menar med detta. Den sortens frågor skulle behöva ett ärligt möte på just det planet, där det inte handlar om att ha svar utan om att hjälpa till att ställa de avgörande existentiella frågorna. Här har vi som kyrkornas och samfundens representanter ofta svikit, därför att vi inte lämnat utrymme för människors närgångenhet borrande frågor. Dessutom har vi ofta haft en blek och utslätad bild av livet, där den oresonliga vreden inte fått ta någon plats. Det är som om vi velat sortera bort Jobs bok och Psaltaren ur Bibeln, eller i varje fall de utmanande avsnitt som man nästan aldrig hör återges i våra kyrkor.

Där ett nytänkande äger rum på det här området gäller det bland annat ett vidgat perspektiv på användningen av exempelvis klagopsalmerna i Psaltaren. Flera författare har på senare år uppmärksammat att de kan användas som ett hjälpmedel för sörjande. Med stöd av sådan återerövrad insikt kan man också arbeta för att låta mera nyanserade ritual för människor i sorg växa fram, ritual som tillåter känslor, även de mest utmanande och ambivalenta, och som inte snabbt försöker släta över och åstadkomma billig tröst. Sheila Carney som skrivit en artikel med den utmanande titeln "God damn God. A Reflection on Expressing Anger in Prayer" framhåller att den som uttrycker sin vrede mot Gud visar större förtroende än den som bara är undergiven och resignerad i sin hållning. En dansk psykolog, Susanne Sönderbo, har i sitt arbete med sorgegrupper låtit deltagarna skriva egna klagopsalmer som ett led i sorgebearbetningen. En artikel av henne finns med i detta nummer.

Walter Brueggeman, en amerikansk teolog, antyder att ett studium av klagopsalmerna kan fungera som ett korrektiv för kyrkor som tenderar att dra sig tillbaka från det verkliga livet och som förnekar trons motsägelsefullhet. Han talar om en "profetisk uppgift" och framhåller att den innebär att skapa kraftfulla symboler som markerar det massivt skrämmande i erfarenheter som vi försöker förneka. Den innebär också att vår fruktan och ängslan måste komma till offentligt uttryck. Vidare måste den tala i bilder men konkret, "neither in rage nor in cheap grace, but with candor born of anguish and passion" (varken i vrede eller i billig nåd men med uppriktighet som fötts av smärta och lidelse). Det räcker inte med att bara foga in texter som varit försummade, de skall vara äkta uttryck för en utmanande verklighet i nuet.

Vad ritual är bra för

Många människor tar avstånd från formaliserade ritual. De gör det oftast på till synes goda grunder. Man menar att det formaliserade står för något konservativt och som ett skydd för det bestående. Det kan också vara så att man mött formaliserade ritual som upplevts som tomma och intetsägande. Vad skall man med riter och ritual till egentligen?

Inom alla kulturer använder sig människor av ett rituellt beteende i samband med kritiska händelser och ögonblick i livet, vilket är alldeles särskilt tydligt vid födelse och död. Riter och ritual har en allmänmänsklig innebörd som ingalunda är begränsad till en religiöst färgad sfär. Ett rituellt beteende kan övergå i en mera tydligt fixerad rit och riter kan i sin tur utvecklas till ett ritual. Många som besöker kyrkor utför riter utan att kanske ens vara medvetna om att det är det de gör. De stannar upp vid kyrkans ljusbärare och tänder ljus, står där en stund och ser in i ljuslågan. Detta är en av de vanligaste riter som även icke aktivt religiösa personer utför i en kyrka. Många medverkar i ritual vid skolavslutningar som ibland sker i kyrkor, vid avtackning av trotjänare och utdelning av förtjänstecken eller vid första spadtaget vid ett sjukhusbygge utan att kanske ägna särskilt många tankar åt att det just hand-

Inom alla kulturer använder sig människor av ett rituellt beteende i samband med kritiska händelser och ögonblick i livet, vilket är alldeles särskilt tydligt vid födelse och död

Ritual kan användas för att bekräfta och stärka mening. Vägen till meningsfullhet i livet är ofta mycket lång för den som förlorat ett litet barn

lar om ritual. Man följer ett mönster och det väcker starka känslor om mönstret bryts och något ovidkommande tränger sig in. Man hissar flaggan och halar den på ett särskilt sätt. Profana ritual kan vara minst lika formaliserade och stela som något kyrkligt ritual. Doktorspromotioner och professorsinstallationer följer givna ordningar. Avskedstagandet av någon som just dött är mindre formellt men har ändå karaktär av rit. Defileringen av sörjande vid en begravningsakt är tydligare i sin formalisering. Vad en gör påverkar mycket starkt hur andra agerar vid ett sådant tillfälle.

Vi kan alla iaktta spelregler av det här slaget när vi deltar i livets olika faser. Men vad är riter och ritual bra för och vad betyder egentligen orden? En rit är en sedvänja eller kulthandling eller ceremoni medan ritual är en bestämd ordning, till exempel för en gudstjänsthandling, en invigning eller ett nationellt högtidlighållande. Båda orden kommer av latinets ritus som betyder religiöst bruk. Det har varit vanligast att orden har använts i religiöst språkbruk, men ingen skulle väl vilja förneka att ritual är en passande beskrivning också för parader på första maj på Röda torget i Moskva som vi vant oss vid att se på bild.

Det ritualiserade beteendet har ett syfte som skulle kunna beskrivas på följande sätt. 1) Riter och ritual kan hjälpa oss att ordna erfarenhet i kritiska situationer, att tyda den och skapa ordning i ett kaos av känslor. Det innebär trygghet att möta ett mönster som man vet liknar vad som gjorts för andra i en motsvarande situation. 2) Ett rituellt beteende stärker gemenskap när flera är tillsammans och man gemensamt vet vad man har att genomföra. 3) Ritual kan användas för att bekräfta och stärka mening. Det är en fråga om vad som rimligen skall ske vid vilken tidpunkt. Vägen till meningsfullhet i livet är ofta mycket lång för den som förlorat ett litet barn. Prematur tröst ger inte mening, men ifrågasättandet av tillvarons mening och protesten kan paradoxalt nog vara en väg till upplevelse av mening. Ritual kan stödja ifrågasättandet. 4) Riter och ritual kan ge möjlighet att hantera ambivalens, nämligen när de är genuina uttryck för känslor som deltagarna verkligen har. 5) Ritual har funktionen att åstadkomma ett

möte med det numinösa, det utomvärldsliga, eller med det gudomliga.

Försök att åstadkomma fungerande ritual

Ingen av oss undgår att konfronteras med riter och ritual. Tomma ritual uppfattas som frustrerande. Ritual som fungerar stärkande och läkande är sådana som inbjuder till delaktighet, som respekterar deltagarnas integritet och som erbjuder uttryck för känslor och värme utan att bli sentimentala.

Vi kan ta ett par exempel. Den engelska sociologen Alice Lovell, som medverkar med en tungt vägande artikel i detta nummer, berättar om en vän som är dotter till en metodistpräst och förtrogen med religiös erfarenhet. När hennes graviditet 1991 slutade med ett missfall vände hon sig till sin pastor och bad honom markera händelsen genom ett ritual som hon själv och mannen åstadkommit och tillhandahöll. Ritualen genomfördes, men eftersom pastorn inte förmådde göra det på ett helhjärtat sätt fungerade det inte. Det som skulle ha inneburit en läkande avslutning blev därför något upprivande. Först när makarna ensamma genomförde detta rituella farväl till det väntade barnet kunde de känna att det blev rätt för dem. Varför kunde inte pastorn hjälpa dem? Förmodligen för att han var ovan vid situationen och aldrig förr mött en sådan förfrågan och därför inte kunde känna sig in i vad det betydde för föräldrarna att ta avsked av sina förhoppningar om ett levande barn. Många tycks se ett missfall enbart som naturens sätt att göra sig av med ett överskott utan att kunna sätta in förlusten i ett sammanhang. Pastorn hade inte tillgång till något användbart ritual i sin handbok och vågade kanske inte lita på föräldrarnas intuitiva förmåga att forma en rit som stämde både med deras egen upplevelse av frustration och sorg och med det egna samfundets sätt att uttrycka erfarenheter av livet och döden.

Den katolska kyrkan i England och Wales har producerat ett ritual som kan användas vid begravning av ett dödfött barn eller med smärre förändringar för föräldrar som önskar ett ceremoniellt avskedstagande i samband med missfall. I båda fallen finns möjlighet att nämna barnet vid namn. Bakgrunden till detta ritual är en ovanlig anonym artikel i en katolsk tidskrift som är ägnad ritualfrågor. En kvinna som haft fyra missfall uttrycker i den sin besvikelse över att hon inte fått något tillfälle att få sina fyra barns liv officiellt erkända i någon kyrklig rit. För henne räckte det inte med det

Ritualet innebär att man gett utrymme i det både för att ta till sig och för att lösgöra sig ifrån det väntade barnet, ett accepterande och ett avskedstagande, och att man infogat en särskild namngivningsceremoni

teoretiska erkännandet att de hade varit mänskligt liv från konceptionen. Det hela ledde till att man i Newcastle-on-Tyne formade en grupp som arbetade med gudstjänstritual och så småningom åstadkom en mässa för barn som dör under graviditeten. Den mässa som man åstadkom i Newcastle-on-Tyne är ovanlig på många sätt och inte minst i sina jordnära och djärva böneformuleringar. Man ber inkännande för föräldrar som gjort abort, för dem som felaktigt klandrar sig själva för det förlorade barnet och för dem som gjort de sörjande föräldrarna illa genom att inte förstå deras förlust. Präster med empatisk förmåga såg till att de bakomliggande tankarna fördes fram till de kretsar där ett officiellt ritual producerades. Det innebär att man gett utrymme i det både för att ta till sig och för att lösgöra sig ifrån det väntade barnet, ett accepterande och ett avskedstagande, och att man infogat en särskild namngivningsceremoni.

Profana ceremonier

Andra har inget behov av ett religiöst ritual men man vill ändå markera förlusten genom en ceremoni av något slag. Man kan förmoda att behovet är mycket större än vad som kommer fram i de situationer då företagsamma föräldrar ber om hjälp. De som gör det är med stor sannolikhet i de flesta fall intellektuellt välrustade människor som ofta själva är engagerade i vårddyrken och som har svårt att få sina speciella behov tillgodosedda. De flesta torde inte ha minsta aning om att man skulle kunna få tillgång till ett profant ritual, med dikter och musik och sådana texter som man vill ha med. Vem skall åstadkomma ett sådant? Sjukhusprästen kanske? Han eller hon har åtminstone vana att lyssna fram olika behov. Vid St Georges's Hospital i Wandsworth, London har en sjuksköterskebarnmorska, Liz Hopper, i samråd med sjukhusprästen bidragit med ett alternativt profant ritual att användas vid begravning av ett dödfött eller tidigt dött barn. Minnet av barnet återkallas, och sorgen kläs i ord med hjälp av olika texter bland andra Kahlil Gibran och Colin Murray Parkes. Ritualet

är uppbyggt så att det ger uttryck för såväl accepterande som lösgörande och avskedstagande.

I citatet från Colin Murray Parkes heter det bland annat så här. "We are one people, one community, and the death of one is the concern of all. In the face of death man can achieve grandeur, but if he turns his back on death he remains a child, clinging to a land of make-believe. For death is not the ending of the pattern of life's unwinding, but a necessary interruption. Through the painful work of grieving we rediscover the past and weave it afresh into a new reality." Man kan förmoda att intellektuella föräldrar bäst kan tillgodogöra sig detta profana ritual, men det viktigaste är kanske själva antydning att ett sådant är möjligt att forma. Det är helt och hållet inomvärldsligt i sitt uttryckssätt och kan därför uppfattas som äkta för dem som inte kan erkänna någon utomvärldslig realitet.

Det finns anledning att förmoda att somliga skulle föredra ett religiöst ritual som ger plats åt vrede och protest hellre än ett blankt och undergivet, och att man inte vill tänka sig Gud som slätstruken utan som passionerad, så som han framställs i exempelvis klagosalmerna i Psaltaren. Det kan rentav vara så att det är just slätstrukenheten som gör en del kyrkliga ritual icke fungerande och icke tillfredsställande. Det är värt tänka på också för dem som skapar profana ritual, så att de inte blir allmänt filosofiskt utslätade utan ger utrymme för livets motsägelsefullhet.

REFERENSER

- Andersson Wretmark A: Perinatal Death as a Pastoral Problem. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1993.
- Bruggeman W: From Hurt to Joy, from Death to Life. Interpretation 28 (1974) s 3-19.
- Bruggeman W: The Prophetic Imagination. Fortress Press, Philadelphia 1978.
- Carney S: God damn God: A Reflection on Expressing Anger in Prayer. Biblical Theology Bulletin 13 (1983) Oct s 116-20.
- Order of Christian Funerals. Study Edition. Geoffrey Chapman, London, 1990.
- Ramshaw E J: Ritual and Pastoral Care. Fortress Press, Philadelphia 1987.
- Robinson D: Liturgies for the grieving: when babies die. Hospital Chaplain Sept 1991 s 10-18.
- Rådestad I: När möte blir avsked. Om att sörja ett mycket litet barn. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1988.
- Sönderbo S: 'Jeg har set dine tårer', Kritisk forum for praktisk teologi 47 (1992): 12 s 48-58. ISSN 0106-6749.
- United Reformed Church. When a Baby Dies. Guidance and information for those called upon to give pastoral support and to conduct a Funeral Service. United Reformed Church 1990. ISBN 0-902256-97-1.